ISSN 2591-1201 LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2018

Redakcija te številke je bila zaključena 10. 12. 2018.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Andreja Valič Zver
Dr. Tamara Griesser Pečar – ob življenjskem jubileju
7

Razprave

Milko Mikola
Westni – celjski veleindustrialci
21

Mirjam Dujo Jurjevčič
Revolucionarno nasilje na Bloški planoti leta 1942
59

Miha Drobnič
Delovanje taborišča Šentvid
87

Damjan Hančič
Odnos kamniške partije do Katoliške cerkve v prvih povojnih letih
117

Jelka Piškurić
Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma
135

Predstavitev zgodovinskih virov

Renato Podbersič
Spomini Srečka Šuligoja iz leta 1945
157

Igor Grdina
Marksistični center zaseda
181

Recenzije

Tomaž Kladnik
Blaž Torkar in Miha Kuhar, Zadnja bitka na Soči 1917, Založba Mohorjeva, Celovec 2018
205

Jelka Piškurić
Marjeta Pisk, Vi čuvarji ste obmejni, Pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije kulture, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2018
209

R a z p r a v e

Prejeto: 28. 9. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Miha Drobnič[1]

Delovanje taborišča Šentvid

Izvleček

V prispevku je obravnavano delovanje jugoslovanskega komunističnega taborišča za politične in vojne ujetnike, ki ga je v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano takoj po koncu druge svetovne vojne v maju 1945 ustanovila Ozna. Podrobnejši pregled režima taborišča Šentvid pokaže, da so se interniranci v njem spopadali z veliko prenatrpanostjo prostorov, s hudo lakoto, slabimi higienskimi razmerami, pogostimi zdravstvenimi težavami ter z najrazličnejšimi oblikami fizičnega in psihičnega nasilja. Nekateri ujetniki so posledično umrli že v taborišču, večina pa je bila brez sodnih postopkov odpeljana proti moriščem, zlasti tistim na območju Kočevskega roga. Edine številčnejše izpustitve, do katerih je prišlo po amnestiji v avgustu 1945, je v taborišču Šentvid dočakal le manjši delež internirancev.

1 Miha Drobnič, magister profesor geografije in magister profesor zgodovine, samostojni raziskovalec, Študijski center za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, miha.drobnic@scnr.si.

KLJUČNE BESEDE: Šentvid, Škofovi zavodi, komunistična represija, taborišča, domobranci

Abstract

The article deals with the operation of the Yugoslav communist camp for political prisoners and prisoners of war, which was founded by Ozna (Department for the Protection of the People) in the institution Škofovi zavodi (Bishop's institutions) in Šentvid nad Ljubljano immediately after the end of the Second World War in May 1945. A more detailed overview of the regime in the Šentvid camp shows that internees dealt with severe overcrowding, severe hunger, poor hygienic conditions, frequent health problems, and various forms of physical and psychological violence. As a result, some of the prisoners died already in the camp, and many of them were taken to be executed at killing grounds without any judicial processes, especially to the killing grounds in the area of Kočevski rog. The only releases of a large number of internees took place after the amnesty in August 1945; only a few internees at the Šentvid camp lived long enough to have reached them.

KEY WORDS: Šentvid, Škofovi zavodi, communist repression, camps, Home Guards

Uvod

V Jugoslaviji ter Sloveniji kot njenem sestavnem delu je komunistična partija takoj po koncu druge svetovne vojne vzpostavila totalitarno oblast, kar je privedlo do okrepljenega izvajanja nasilja nad dejanskimi in namišljenimi nasprotniki nove družbene ureditve. Ena glavnih oblik takratne komunistične represije je bilo pošiljanje sovražnikov v taborišča.[2] Ravnanje z ujetniki je bilo v marsikaterem izmed njih enako ali pa celo krutejše kot v medvojnih nacističnih in fašističnih koncentracijskih taboriščih.[3] Med najzloglasnejša povojna komunistična taborišča na območju Slovenije, katerih večino internirancev so brez sodnih postopkov pomorili, prištevamo tudi taborišče za politične in vojne ujetnike, ki je med majem in avgustom 1945 delovalo v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano, v katerih so danes prostori obnovljenega Zavoda sv. Stanislava.[4] Za ustanovitev taborišča so bili Škofovi zavodi primerni zlasti zaradi velikosti tamkajšnjih objektov, ugodne lege na obrobju Ljubljane in velikega vrta z visoko ograjo. Slednje so še pred komunisti izkoristili nacisti, ki so v njih že med nemško okupacijo med drugo svetovno vojno organizirali zbirno preselitveno taborišče za Slovence z območja Gorenjske in Mežiške doline ter vzgojni zavod, namenjen šolanju političnih kadrov.[5]

2 Milko Mikola, *Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012 (dalje Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 1–3.

3 Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. II. del*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2008 (dalje Mikola, *Dokumenti in pričevanja*), str. 56, 57; Milko Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča v Sloveniji«, v: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2010 (dalje Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«), str. 153.

4 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 13–15.

5 Damijan Guštin, *Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih*

Povojno komunistično taborišče Šentvid (dalje taborišče Šentvid) je imelo uradno status ujetniškega taborišča.[6] Bilo je eno izmed največjih taborišč, ki jih je v Sloveniji ustanovil in upravljal Oddelek za zaščito naroda (Ozna).[7] Natančneje je bil zanj odgovoren nosilec partizanske spomenice 1941 in oficir Ozne Nace Majcen, ki je koordiniral administrativne zadeve in zaslišanja ter pošiljal poročila o številu ujetnikov Mitji Ribičiču.[8] Med delovanjem taborišča Šentvid je imel v njem pomembno vlogo tudi Vasja Kogej, ki je bil takrat prav tako zaposlen pri Ozni.[9]

V taborišču Šentvid so bile zaprte osebe različnih narodnosti. Največ je bilo Slovencev, predvsem pripadnikov Slovenskega domobranstva, veliko pa tudi Hrvatov in Srbov. Poleg že naštetih so bili med interniranci še Nemci, Italijani, Madžari, Črnogorci, Romuni, Grki in Rusi, pri čemer so status vojnih ujetnikov od vseh šentviških taboriščnikov dejansko uživali le nemški in italijanski vojaki.[10] Ob najštevilčnejših vojaških

zaporih 1941–1945, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2006, str. 51; Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Obzorja, Maribor 1968, str. 208.

6 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14.

7 Jelka Piškurić, Neža Strajnar, *Skozi čas preizkušenj. Politična zapornica Jelka Mrak Dolinar. Through the time of ordeal. Political prisoner Jelka Mrak Dolinar*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2017 (dalje Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*), str. 27.

8 Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, Nova obzorja, Ljubljana 2004 (dalje Svetina, *Od osvobodilnega boja*), str. 212; Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4501, Majcen (Aleksander) Nace.

9 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4496, Anketni list: Kogej Vasja.

10 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, t. e. 1069, Seznami pripornikov – zbirka sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne

osebah so bili med zaprtimi v Škofovih zavodih tudi duhovniki ter drugi civilisti, med katerimi je bilo veliko žensk in otrok.[11] Vsaj ena izmed taboriščnic je med internacijo rodila, pri čemer ni bila deležna praktično nobene oskrbe.[12]

Glavnino šentviških taboriščnikov so predstavljali pripadniki jugoslovanskih protikomunističnih in kolaboracionističnih vojaških enot ter civilisti, ki so ob koncu druge svetovne vojne bežali na avstrijsko Koroško in se tam predali Britancem, že v drugi polovici maja 1945 pa bili številčno vrnjeni jugoslovanskim komunističnim oblastem pod vodstvom Josipa Broza Tita, in sicer pod pretvezo, da jih peljejo v taborišča v Italiji.[13] Med 18. in 23. majem 1945 je bilo z avstrijske Koroške repatrii-

zapore, Šentvid itd. (dalje AS 1931, Seznami pripornikov); Borivoje M. Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945*, Mladost, Beograd 1990 (dalje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*), str. 39; Franc Ižanec, *Odprti grobovi IV*, Filip Žakelj, Buenos Aires 1971 (dalje Ižanec, *Odprti grobovi IV*), str. 176; Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Grosuplje 2000 (dalje Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*), str. 165, 166, 473; Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, Družina, Ljubljana 2009 (dalje Mrak Dolinar, *Brazde*), str. 91, 95; Marko Kremžar, *Leto brez sonca*, Družina, Ljubljana 2002, (dalje Kremžar, *Leto brez*), str. 101; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14, 100, 105, 158; Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini*, str. 198, 200; Savo Gregović, *Pucaj, rat je završen*, Udruženje »Otkrićemo istinu«, Budva 2009, str. 329–526; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

11 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 122, 176; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 50; Stanislav Pleško, *Mimo smrti v svobodo*, Ameriška domovina, Toronto 1951 (dalje Pleško, *Mimo smrti*), str. 53.

12 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 100, 101; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 91.

13 Damjan Hančič, Renato Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem v 20. stoletju«, v: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2010 (dalje Hančič

ranih okoli 13.000 hrvaških ustašev, domobranov in civilistov, med 24. in 27. majem 1945 pa okoli 4000 pripadnikov srbskega dobrovoljskega korpusa ter nekaj nedičevcev in črnogorskih četnikov.[14] V nadaljevanju je bilo med 27. in 31. majem 1945 vrnjenih še približno 11.000 pripadnikov Slovenskega domobranstva, Gorenjskega domobranstva (Gorenjske samozaščite) ter Policijskega varnostnega zbora v Ljubljani, vključno z nekaj slovenskimi četniki, poleg njih pa tudi okoli 600 slovenskih civilistov.[15] V taborišču Šentvid so pristale osebe, ki so bile z avstrijske Koroške vrnjene prek Podgorja (Maria Elend) oziroma Podrožce (Rosenbach), pri čemer so številne najprej zaprli v katero izmed bolj ali manj prehodnih taborišč, ki so bila v Škofji Loki, Kranju in Radovljici, ter šele nato v Škofove zavode.[16] Poleg omenjenih oseb so bili v taborišču Šentvid zaprti tudi begunci, zajeti med begom proti avstrijski Koroški, med drugim nekateri domobranski ranjenci in njihovo spremljevalno osebje z na Gorenjskem zaustavljenih bolniških vlakov ter ujetniki, pripeljani z drugih lokacij po Sloveniji.[17] Med sle-

in Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem«), str. 52; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 92.

14 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo. 1943–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 2003 (dalje Mlakar, *Slovensko domobranstvo*), str. 507.

15 Hančič in Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem«, str. 52; Mitja Ferenc, *Prikrito in očem zakrito,* Muzej novejše zgodovine, Celje 2005 (dalje Ferenc, *Prikrito*), str. 8.

16 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 92, 93.

17 Anton Pirc, *Spomini na mojih prvih 18 let*, Modrijan, Ljubljana 2010 (dalje Pirc, *Spomini*), str. 675–677; http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Janko Maček, »Kako se je začelo. Janez Raztresen – spomini 1916–2006«, *Zaveza*, št. 2/2007, str. 26; Jože Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt* (dalje Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*), dostopno na https://4d.rtvslo.si/arhiv/pricevalci/174381820, 9. 7. 2018; Lovro Šturm,

dnjimi velja poleg domobrancev in medvojnih mobilizirancev v nemško vojsko, ki niso bežali v tujino, ter civilistov, bodisi nenaklonjenih komunizmu bodisi sorodstveno ali kakorkoli drugače povezanih z domobranci, izpostaviti zlasti posamezne osebe, ki so bile še ob koncu vojne v partizanih, a so jih nove komunistične oblasti vseeno dojemale kot nevarne, ter ujetnike tujih narodnosti.[18] V navezavi na zadnje velja med drugim omeniti 800 nemških in 397 italijanskih jetnikov, ki so bili v taborišču Šentvid zaprti že 12. maja 1945, ter vsaj 19 Rusov, ki so jih v Škofove zavode 3. julija 1945 pripeljali iz sodnih zaporov v Ljubljani.[19]

Natančnega števila vseh šentviških internirancev ni mogoče navesti, saj dokumenti Ozne, iz katerih bi se ga dalo razbrati, niso na razpolago.[20] V spominski literaturi je navedeno, da je bilo v taborišču Šentvid skupno zaprtih približno 35.000 oseb, od katerih jih je razglasitev amnestije 3. avgusta 1945

Brez milosti, Nova revija, Ljubljana 2000 (dalje Šturm, *Brez milosti*), str. 36, 214, 227, 260, 261, 307–309; Marija Treven, *Grenki spomini z Vrha Svetih Treh Kraljev*, Metropolitana, Ljubljana 2018 (dalje Treven, *Grenki spomini*), str. 217; Mate Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946.: dokumenti*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod 2005 (dalje Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini*), str. 198, 200; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 92, 96, 98, 99, 128, 159, 160; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 162, 165, 472.

18 Jože Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler* (dalje Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler*), dostopno na https://4d.rtvslo.si/arhiv/pricevalci/174538940, 11. 7. 2018; Jože Pučnik, »Množični povojni poboji«, v: *Temna stran meseca* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998, str. 41; Šturm, *Brez milosti*, str. 240.

19 AS 1931, Seznami pripornikov; Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini*, str. 198, 200.

20 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14.

dočakalo 700–800.[21] Ob tem velja poudariti, da dan podatek o skupnem številu taboriščnikov skoraj zagotovo ni natančen, saj temelji izključno na različnih ocenah in pričevanjih. Ne glede na pomanjkanje informacij o natančnem številu šentviških internirancev pa je jasno, da so bili praktično vsi izmed njih soočeni s težkimi taboriščnimi razmerami. Slednje so podrobneje opisane v nadaljevanju prispevka.

Ustroj taborišča

Taborišče Šentvid je bilo večji del svojega delovanja močno prenapolnjeno in dobro zastraženo, za kar je bil zadolžen Korpus narodne obrambe Jugoslavije (Knoj).[22] Ob tem so bili šentviški interniranci soočeni tudi s hudim ustrahovalnim taboriščnim režimom. Slednjega je vzpostavilo osebje taborišča, ki so ga poleg najštevilčnejših Slovencev sestavljali še Hrvati, Srbi, Črnogorci in Rusi.[23] Za zaposlene v taborišču Šentvid je bila značilna stroga hierarhija. Najvišje na hierarhični lestvici osebja so bili častniki, sledilo je administrativno osebje z upravo, najmanj vplivni pa so bili navadni vojaki.[24] Pravila, ki so jih morali upoštevati zaposleni, so bila stroga. Večini je bilo tako prepovedano spraševati o podrobnostih dogajanja v

21 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14, 15; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166.

22 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 212.

23 Franc Ižanec, *Odprti grobovi I*, samozaložba, Buenos Aires 1965 (dalje Ižanec, *Odprti grobovi I*), str. 104, 106; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 185; Jože Možina, *Pričevalci: Jože Korošec* (dalje Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*), dostopno na https://4d.rtvslo.si/arhiv/joze-korosec/174391280/, 17. 7. 2018; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 80; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 474.

24 Miloš Poljanšek, Šentvid, osebni vir, Ljubljana 1985 (dalje Poljanšek, Šentvid), str. 5.

taborišču ter širiti govorice o tem, kar so v njem videli, z ujetniki pa so praviloma smeli govoriti le pazniki in zasliševalci.[25] Vodstvo taborišča Šentvid je želelo zunanjim opazovalcem slabe taboriščne razmere kar najbolj prikriti. Ob obiskih tujih komisij je tako slednjim vedno pokazalo le prostore, ki so bili za to vnaprej določeni in pripravljeni.[26]

Glavne značilnosti šentviškega taboriščnega režima so se jasno nakazale že ob sprejemu internirancev, ko so bili številni izmed njih deležni nasilja in odvzema osebnih predmetov, nekateri pa so bili tudi fotografirani.[27] Ob tem so morali zlasti vrnjeni pripadniki vojaških enot kmalu oddati obleko in obutev, v zameno pa so dobili borna oblačila ter čevlje.[28] Zaradi izvršenega odvzema osebne lastnine se je v taboriščnem skladišču sčasoma nabrala velika količina zaplenjenega imetja ujetnikov. Slednjega so večinoma prepeljali v prostore nekdanje banke Slavija, kjer je bil v tistem času sedež Ozne za Slovenijo, na čelu katere je bil Ivan Maček.[29] Po poročanju Alberta Svetine, medvojnega Mačkovega pomočnika, pozneje pa načelnika Ozne za Primorsko, se je v taborišču med drugim nabralo tudi ogromno najrazličnejšega denarja, ki so ga v velikih vrečah nosili na banko, kjer so ga preštevali tisti za to izbrani pripadniki Knoja, ki so znali šteti.[30] Ob tem velja poudariti, da

25 Poljanšek, Šentvid, str. 4, 6.

26 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 127.

27 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 135, 149; Mirko Kregar, »Moji spomini na okupacijo, revolucijo, vetrinjsko in šentviško taborišče«, *Zaveza*, št. 4/2014 (dalje Kregar, »Moji spomini«), str. 44; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 90; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

28 Ciril Turk, *Ušli so smrti. Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1998 (dalje Turk, *Ušli so smrti*), str. 36.

29 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

30 Prav tam, str. 212.

je posameznim taboriščnikom nekaj denarja ne glede na vse uspelo pretihotapiti v taborišče.[31]

Razporeditev taboriščnikov po prostorih

Po prihodu v taborišče Šentvid so bili civilisti in pripadniki vojaških enot vsaj delno ločeni, nekatere prispele skupine pa so razporedili tudi po spolu in starosti. Ženske in otroke so pogosto hitro odvedli v prostore v zgornjih nadstropjih Škofovih zavodov, medtem ko so morali moški večinoma dlje ostati zunaj, od koder so bili nekateri odpeljani neposredno proti moriščem.[32] Ne glede na to so bile tako zunanje kot notranje površine taborišča zlasti v obdobju vračanja skupin z avstrijske Koroške prepolne taboriščnikov.[33]

Zunanje površine taborišča so obsegale dvorišče, zavodski vrt in atrij levega krila stavbe Škofovih zavodov.[34] Na njih so bili po pričevanju Franca Permeta zaprti predvsem hrvaški ustaši, domobrani in civilisti, srbski dobrovoljci in nedičevci s posameznimi civilnimi osebami ter slovenski domobranci in policisti.[35] Dvorišče je bilo obdano z bodečo žico, na zavodskem vrtu pa so območje, namenjeno ujetnikom, označili tako, da so okoli njega z apnom naredili črto, za katero so postavili

31 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33.

32 France Grum, Stane Pleško, *Vetrinjska tragedija*, Magnolija, Ljubljana 1991 (dalje Grum in Pleško, *Vetrinjska*), str. 70; Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 106; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 185; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 473; Turk, *Ušli so smrti*, str. 36.

33 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 79, 88; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 166; Pleško, *Mimo smrti*, str. 53.

34 Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166.

35 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 100–102.

močno stražo z mitraljezi in razsvetljavo.[36] Taboriščniki, ki so bili zaprti na zunanjih površinah, so bili prisiljeni ležati na goli zemlji, brez vsakršnih odej in rjuh. Pri tem so bile razmere najtežje ob deževju, ko so morali spati v blatu, kar je privedlo do slabih higienskih razmer, saj se niso imeli kje umiti ali posušiti oblačil.[37] Stanislav Pleško, ki je bil zaprt na zavodskem vrtu, opisuje dogajanje v tem delu taborišča tako: »*Ničesar nismo imeli, ne hrane, ne postelje, ne svobode. /.../ Na vogalu, tri metre od nas, so noč in dan stražili štirje stražarji z mitraljezom, nočna stražarska mesta so bila na vsakih štirideset do petdeset metrov, in da je bilo še varneje, so vsak večer poslali med nas dva partizana, ki sta nas nadzorovala in seveda tudi koga preoblekla.*«[38]

Glavni prostori, ki so jih obsegale notranje površine taborišča, so bili glavna kapela, slavnostna dvorana, učilnice, sobe in kletni prostori. V kletnih prostorih, glavni kapeli in slavnostni dvorani so bili zaprti predvsem pripadniki vojaških enot, v učilnicah in sobah pa civilisti ter preostanek vojaških oseb. Pri tem so bili številni taboriščniki večkrat premeščeni iz enega prostora v drugega.[39]

36 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 39; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 212.

37 Milanka Dragar, *Dediščina molka*, Dragar, Ljubljana 2017 (dalje Dragar, *Dediščina*), str. 218.

38 Pleško, *Mimo smrti*, str. 57, 58.

39 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 71; Jože Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt* (dalje Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*), dostopno na https://4d.rtvslo.si/arhiv/bozidar-trefalt/174387244/, 13. 7. 2018; Jože Rozman, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 28. 3. 2017,* osebni vir, Grosuplje 2017 (dalje Rozman, *Pričevanje*); Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 43, 57; Kregar, »Moji spomini«, str. 44; Kremžar, *Leto brez*, str. 97; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53, 56, 64, 72, 80–83, 86, 88, 90, 92, 96, 99, 101–104, 112, 119, 129, 136, 141, 144, 149, 157, 160; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*; Mrak Dolinar,

V osrednjem prostoru Škofovih zavodov, glavni kapeli, v kateri je danes cerkev Zavoda sv. Stanislava, so bili zaprti predvsem domobranci in policisti.[40] Taboriščni režim v prostoru je bil zelo strog, saj so bili številni interniranci v njem predvideni za usmrtitev. France Dejak, eden izmed zaprtih v glavni kapeli, ki mu je pozneje kot enemu redkih uspelo pobegniti z morišča v Kočevskem rogu, o nasilju v tem delu taborišča poroča naslednje: »*Pretepali so nas in nam govorili, kakšen izvržek človeštva da smo. /…/ Po nekom, bil je že starejši, so tako mlatili, da so ga zbili na tla, in še na tleh so ga mlatili, da ni več mogel vstati. Odnesli so ga ven in nismo ga več videli.*«[41] Interniranci v glavni kapeli so bili prisiljeni ležati na tleh, saj v prostoru za časa delovanja taborišča ni bilo praktično ničesar.[42] Številni so se poskušali preriniti do stene, da bi tam naslonjeni nanjo lahko vsaj za nekaj časa zaspali.[43] Po poročanju Franca Turka, ki so ga v Škofove zavode privedli skupaj z očetom, domobrancem, in je bil eden redkih otrok, zaprtih v glavni kapeli, so bili taboriščniki v njej močno tepeni že samo, če so izrazili željo po tem, da bi šli na stranišče. Posledično so se številni iztrebljali kar za oltarjem. Turk ob tem podaja tudi splošen opis dogajanja v prostoru. O njem poroča naslednje: »*Ljudje so ležali na tleh – pretepeni, lačni in obupani.*«[44] Glavna kapela se je kmalu začela prazniti, pri čemer so številne taboriščnike

Brazde, str. 90, 95; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166, 473; Turk, *Ušli so smrti*, str. 170.

40 Jože Novljan, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 30. 3. 2017,* osebni vir, Žalna 2017 (dalje Novljan, *Pričevanje*); Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 90, 92, 102, 119, 157; Turk, *Ušli so smrti*, str. 119, 169.

41 Turk, *Ušli so smrti*, str. 169–171.

42 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 119, 157.

43 Turk, *Ušli so smrti*, str. 119.

44 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 157.

odpeljali proti moriščem, nekatere pa premestili v druge dele taborišča.[45] Med slednjimi je bil tudi Turk, ki so ga zaprli v sobe, medtem ko so njegovega očeta odpeljali na eno izmed lokacij, kjer je bil zunajsodno ubit.[46]

Podobno težke in nasilne razmere kot za glavno kapelo so bile značilne za slavnostno dvorano, ki je danes poimenovana po Matiji Tomcu, med delovanjem taborišča Šentvid pa je imela popolnoma betonski tlak in bila močno zastražena.[47] V njej so bili najprej zaprti ustaši, domobrani in dobrovoljci, po vrnitvi slovenskih skupin z avstrijske Koroške pa predvsem domobranci, policisti ter posamezni četniki.[48] Šlo je za najbolj prenatrpan prostor taborišča, ki je bil v določenem obdobju tako prenapolnjen, da so se morali, če se je ponoči obrnil eden, premakniti tudi vsi drugi taboriščniki v posamezni vrsti.[49] Med največjo napolnjenostjo je bilo v dvorani, veliki 18 x 23 m, zaprtih 600–700 internirancev.[50] Za iztrebljanje so bile jetnikom v njej na voljo tako imenovane kible – prerezani sodi z nosilci.[51] Eden izmed tam zaprtih taboriščnikov, Tone Lesar, razmere, ki so vladale v prostoru, povzema tako: »*Stanje v dvorani je bilo nevzdržno, smrad, žeja in lakota, ležali smo na golih kamnitih tleh brez vsega, vsi ušivi in kosmati.*«[52]

45 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 90, 92, 119, 158; Turk, *Ušli so smrti*, str. 120, 171.

46 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 158.

47 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 41; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 112, 141.

48 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33; Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 41, 43, 57; Kremžar, *Leto brez*, str. 97; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 56, 81, 88, 102, 112, 119, 141, 149; Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*; Rozman, *Pričevanje*; Štrbenk, *Pričevanje*.

49 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*.

50 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88, 112, 140; Rozman, *Pričevanje*.

51 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Rozman, *Pričevanje*.

52 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 91.

Nekoliko milejši režim kot za glavno kapelo in slavnostno dvorano je bil značilen za učilnice, v katerih so bile zaprte predvsem ženske ter tisti domobranci, ki večinoma niso bili predvideni za usmrtitev.[53] Med slednjimi je bil tudi Anton Golež, ki je bil v učilnico premeščen iz slavnostne dvorane. Omenjeni šentviški interniranec o svojih občutjih po premestitvi v razred poroča naslednje: »*Bil si vesel, prišlo je do spremembe, večina nas mladih je bila prestavljena drugam, med še žive, s tem da ni bilo množičnega pretepanja, razen besednega ustrahovanja in zaušnic ali manjšega tepeža.*«[54] Taboriščniki so morali tudi v učilnicah spati na tleh, a jim to zaradi parketa ni povzročalo prevelikih muk.[55] Obenem so bile nekatere izmed njih zelo prenatrpane. Franc Šetar tako na primer poroča, da je bilo v enem izmed razredov v določenem obdobju zaprtih več kot 120 mladoletnih internirancev, od katerih so morali nekateri zaradi pomanjkanja prostora spati celo stoje.[56]

Podoben režim kot za učilnice je bil značilen tudi za sobe. V njih so bili od civilistov zaprti moški, ženske in otroci, od vojaških oseb pa predvsem ranjenci, posamezni četniki in tisti domobranci, ki večinoma niso bili predvideni za usmrtitev.[57] Po pričevanju šentviškega taboriščnika Jožeta Rozmana, ki je bil najprej zaprt v slavnostni dvorani, nato pa v sobah, so bile v slednjih nekoliko boljše razmere zlasti zaradi tega, ker je bil v njih leseni pod, hkrati pa je bilo v njih na voljo celo nekaj

53 Prav tam, str. 57, 72, 113, 119, 136.

54 Prav tam, str. 57.

55 Kremžar, *Leto brez*, str. 107; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 72, 113.

56 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 136.

57 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 72; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121; Kremžar, *Leto brez*, str. 107; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50–51, 53, 64, 80–82, 92, 96, 99, 103, 129; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 92, 96; Pirc, *Spomini*, str. 679; Rozman, *Pričevanje*; Šturm, *Brez milosti*, str. 205.

slame.[58] Ne glede na vse so se interniranci tudi v tem delu taborišča soočali z različnimi težavami. Šentviška taboriščnica Ema Božič tako na primer poroča, da so bile sobe, v katerih so bili zaprti interniranci, praktično popolnoma neopremljene ter polne bolh in uši.[59] Ob tem so bile nekatere tudi zelo prenatrpane.[60] Tovrstne razmere je izkusil Anton Pirc, ki o dogajanju v prostoru, kjer je bil zaprt, poroča naslednje: »*Gneča v sobi je bila nepopisna. Vsi naenkrat nismo mogli ležati. /.../ Razmere v sobi je še poslabšalo sonce, ki je skoraj od jutra do večera neusmiljeno žgalo skozi okenska stekla.*«[61] Taboriščnikom je bilo skozi okna sob strogo prepovedano gledati. Če so to kljub prepovedi storili, so jih takoj ustrelili stražarji, ki so bili vseskozi na preži.[62] Ujetniki v sobah so na stranišče lahko hodili le občasno. V navezavi na slednje šentviška interniranca Terezija Debevec in Ignacij Novak poročata, da so se morali taboriščniki v njunih prostorih najpogosteje iztrebljati kar v za to namenjene posode.[63]

Pri opisu notranjih površin taborišča Šentvid zagotovo ne smemo mimo kletnih prostorov, v katerih so bili zaprti, mučeni, najverjetneje pa tudi likvidirani številni interniranci.[64] Po poročanju šentviškega taboriščnika Staneta Štrbenka je šlo zlasti za oficirje in podoficirje, pa tudi nekatere druge internirance, ki so jih med svojimi obhodi po različnih prostorih taborišča zaradi poznanstev in želje po maščevanju odbrali

58 Rozman, *Pričevanje*.
59 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45.
60 Prav tam, str. 80, 86, 160.
61 Pirc, *Spomini*, str. 680.
62 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 129; Pirc, *Spomini*, str. 679; Rozman, *Pričevanje*.
63 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 92.
64 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 106, 154; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*; Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*.

partizani.[65] Potem ko se je glavnina nasilja v kletnih prostorih že zaključila, so v njih zaprli tudi nekatere internirance, ki niso bili predvideni za usmrtitev in so jih želeli s tem predvsem dodatno prestrašiti. Znana sta zlasti primera Jožeta Kočarja in Božidarja Trefalta, ki so ju v ta del taborišča premestili tik pred njuno izpustitvijo v avgustu 1945. Pri tem je bil Kočar zaprt v bunkerju, velikem približno 4 x 4 m, Trefalt pa v nekoliko večjem prostoru.[66] Ne glede na to, da je v kletnih prostorih preživel le eno noč, Trefalt podaja zelo nazoren opis tamkajšnje sobe, v kateri je bil zaprt. O njej poroča naslednje: »*Bila je velika, verjetno kakšnih osem metrov dolga in štiri široka. V njej ni bilo ničesar, razen žarnice, ki je visela na žici iz stropa, poleg nje pa močan kavelj, na katerem je visela dolga debela vrv. Vrv za obešanje ali kaj? Na tleh je bilo človeško blato, smrdelo je, stene pa so bile zamazane s človeškim blatom in krvjo. Na stenah so bila napisana razna imena, priimki in sporočila. Ta sporočila so bile zadnje besede in zadnji pozdravi ženam, staršem, otrokom, dekletom, molitve, prošnje k Bogu. Bila so sporočila ljudi, ki so tu preživeli poslednje ure svojega življenja.*«[67]

Zasliševanje

Eno glavnih značilnosti režima taborišča Šentvid so predstavljala najrazličnejša zasliševanja. Že kmalu po prihodu vanj so bili tako na primer zlasti domobranci, ki jih to do takrat še ni doletelo, kategorizirani ravno na podlagi kratkih informativnih zaslišanj. Pri tem so bili razdeljeni na skupine A, B

65 Stane Štrbenk, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 4. 4. 2017,* osebni vir, Ljubljana 2017 (dalje Štrbenk, *Pričevanje*).

66 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 154.

67 Prav tam, str. 154.

in C. V osnovi so bili k skupini C prišteti tisti, ki so bili med domobranci že pred letom 1945, k skupini B tisti, ki so se domobrancem priključili leta 1945, k skupini A pa mladoletniki. Tisti, ki so bili dodeljeni skupini C, pa tudi številni iz skupine B, so bili kmalu brez sodnih postopkov odpeljani proti moriščem. Preživeli so večinoma le domobranci, prišteti k skupini A, pa še ti ne vsi.[68] Številnim šentviškim internirancem iz te skupine ter civilistom je julija in avgusta 1945 sodilo Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani. Sojenje je potekalo v taborišču Šentvid, večinoma pod predsedstvom kapetana Lada Šviglja. Največ oseb je bilo obsojenih na prisilno delo, veliko pa tudi na omejitev svobode ter izgubo volilne pravice, pravice do zavzemanja volilnih funkcij v društvenih organizacijah in pravice do državnih ali drugih javnih služb. Posamezniki so bili obsojeni še na smrt s streljanjem, zaplembo premoženja, izgon iz države oziroma denarno kazen.[69]

Zasliševanja so bila tudi sicer stalnica taborišča Šentvid.[70] Pri tem so bile osebe, ki so jih želeli zaslišati, običajno poklicane iz dela taborišča, v katerem so bile zaprte, ter odvedene v različne prostore, kjer so jih izprašali.[71] Vsaj za nekatera zaslišanja so se vodili tudi zapisniki.[72] Franc Šetar na primer poroča, da je v njegovem primeru vse podrobnosti zasliševanja skrbno zabeležila mlada partizanka, ki je za mizo v kotu ves čas tipkala na pisalni stroj.[73] Najbolj znan del taborišča Šentvid, kjer so se

68 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 95; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 517.

69 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI ZAL LJU 522, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, 1944–2000, t. e. 1, Seznami obsojenih domobrancev v šentviškem taborišču.

70 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53, 57, 80–82, 86, 91, 92, 113, 120, 129, 137, 141, 150, 160.

71 Prav tam, str. 53, 57.

72 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137; Pirc, *Spomini*, str. 696.

73 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137.

odvijala zaslišanja, je bilo tako imenovano sodišče, ki je delovalo v prvem nadstropju Škofovih zavodov, kjer je danes Salon Janeza Pavla II.[74] Izpraševalce so najbolj zanimali informacije o sorodnikih taboriščnikov in njihovi razlogi za beg na avstrijsko Koroško, življenjepisi, verske navade in aktivnosti med okupacijo v drugi svetovni vojni.[75] Zasliševanja so bila v številnih primerih nasilna in polna groženj. Izpraševalci so se namreč pogosto posluževali močnega osvetljevanja taboriščnikov z reflektorji, tepeža, raztegovanja na natezalnici ter drugih oblik mučenja, pri čemer so najbolj nastradale osebe, od katerih jim ni uspelo izsiliti priznanja za najrazličnejša dejanja, ki so bila pogosto tudi izmišljena.[76]

Po vrnitvi z zaslišanja taboriščniki svojim sotrpinom večinoma niso hoteli razlagati o podrobnostih tega, kar so doživeli.[77] Po poročanju Jožeta Kočarja je ob tem dodatno zmedo med interniranci povzročalo tudi to, da po izpraševanju številni niso bili odvedeni v prostore, kjer so bili zaprti pred tem, ampak v druge dele taborišča. Ujetniki v posameznih prostorih tako pogosto vse do svojega zaslišanja niso vedeli, kaj lahko od njega pričakujejo.[78] Veliko je bilo tudi taboriščnikov, določenih za čimprejšnjo usmrtitev. Te so pogosto premestili v posebne prostore, od koder so bili kmalu odpeljani proti moriščem.[79]

74 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*.

75 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 137; Pirc, *Spomini*, str. 696.

76 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88, 150; Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*; Poljanšek, Šentvid, str. 7; Štrbenk, *Pričevanje*.

77 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123; Pirc, *Spomini*, str. 688.

78 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 81.

79 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86; Štrbenk, *Pričevanje*.

Nasilje

Različnih oblik nasilja interniranci v Škofovih zavodih niso doživljali le med zaslišanji, ampak tudi sicer. Izognili so se mu le redki taboriščniki, med katerimi so bile predvsem posamezne mladoletne vojaške osebe ter nekatere ženske in otroci.[80] Do fizičnega nasilja je pogosto prišlo iz povsem banalnih razlogov. Nekateri taboriščniki so bili tako na primer pretepeni samo zato, ker so pri njih našli rožni venec ali svetinjico, nekateri pa celo ustreljeni, kar je bila posledica tega, da so se narobe postavili v vrsto za hrano.[81] Najpogostejše je bilo sicer pretepanje z biči, s pasovi in puškinimi kopiti.[82] Fizičnemu nasilju se pogosto niso izognile niti ženske. Šentviška interniranka Roza Pavlin Kihler, ki je bila med drugo svetovno vojno v partizanih, tako na primer poroča, da je bila zbrcana in tepena tudi sama, a manj kot nekatere njene sotrpinke.[83]

Fizičnemu se je pogosto pridružilo tudi psihično nasilje, saj so bili šentviški taboriščniki vsakodnevno deležni zmerjanja in psovanja.[84] Ob tem so bili zlasti interniranci, zaprti v glavni kapeli in slavnostni dvorani, pod velikim psihičnim pritiskom tudi ob prihodih partizanov iz različnih krajev, ki so po taborišču iskali in klicali znance. Te so pozneje bodisi pretepli bodisi odvedli neznano kam. Posledično so ob tovrstnih obhodih vsi jetniki, ki so bili zaprti v posameznem prostoru, le upali, da

80 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 53, 57, 72, 96; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 89–96; Rozman, *Pričevanje*.

81 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 124; Stane Granda, *Župnija Šentvid nad Ljubljano skozi čas in prostor*, Župnija Ljubljana Šentvid, Ljubljana 2007, str. 611.

82 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 58; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 50, 149.

83 Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler.*

84 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 65.

ne bodo poklicani.[85] Po poročanju Toneta Lesarja so psihične pritiske na taboriščnike v slavnostni dvorani vršili tudi pazniki, ki so tamkajšnje ujetnike ustrahovali, med drugim s krvavimi biči, s katerimi so pred tem mučili jetnike v kletnih prostorih. Ob tem se je od nekaterih internirancev zahtevalo tudi, da so se pretepali med seboj. Tiste, ki pri tem niso dovolj močno udarili svojih sotrpinov, so nato dodatno pretepli še pazniki.[86]

Več šentviških internirancev je že v taborišču umrlo nasilne smrti. To priznava celo Marko Vrhunec, po koncu druge svetovne vojne član političnega odseka 15. divizije Narodnoosvobodilne vojske (NOV), ki poroča, da je bil nekega dne poslan v taborišče Šentvid, ker je tam sedemnajstletni paznik iz maščevanja ubil sedem jetnikov.[87] Ujetnike, ki so že v taborišču umrli bodisi nasilne smrti bodisi zaradi drugih vzrokov, so večinoma pokopavali na travniku med zidom pokopališča pri župnijski cerkvi v Šentvidu in tamkajšnjim odsekom gorenjske železniške proge.[88] Prevoz trupel do omenjene lokacije je običajno potekal ponoči s tovornjaki.[89]

85 Kremžar, *Leto brez*, str. 102, 103; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57, 112; Turk, *Ušli so smrti*, str. 169, 170.

86 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 91.

87 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4834, Partijska biografija tov. Vrhunec Marka; Ksenija Horvat Petrovčič, *Spomini: Marko Vrhunec*, dostopno na http://4d.rtvslo.si/arhiv/spomini/174403948, 18. 7. 2018.

88 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 84, 105.

89 Franc Zalaznik, *Povojno dogajanje v Šentvidu*, osebni vir, Ljubljana 2017; Peter Bahovec, *Pokopi za pokopališkim zidom,* osebni vir, Ljubljana 2017.

Prehrana

Prehrana v taborišču Šentvid je bila neredna in borna, zaradi česar so se ujetniki v njem neprestano soočali s hudo lakoto.[90] Vse to je privedlo do njihove vedno večje shiranosti. Dva izmed šentviških taboriščnikov, Franc Kozjek in Ciril Tavčar, na primer poročata, da sta v nekaj več kot dveh mesecih ujetništva shujšala za kar 30 kilogramov.[91]

Hrana, ki so je bili deležni šentviški interniranci, je bila v osnovi treh vrst. Prvo so predstavljala posušena zelišča, s katerimi so nacisti med drugo svetovno vojno krmili konje, drugo kosi pese, krompirja ali kolerabe, tretjo pa vodena zelenjavna juha, ki je bila nemalokrat neprijetnega vonja in okusa.[92] Ob tem so ženske in otroci vsaj občasno dobili tudi nekaj kruha, moški pa večinoma ne.[93] Najpogosteje so taboriščniki dobili jesti enkrat na dan, porcije so bile minimalne.[94] Izjemo pri tem so predstavljale nekatere mladoletne vojaške osebe ter ženske in otroci, ki so bili večinoma deležni dveh obrokov dnevno.[95] Stanje glede prehrane se je nekoliko izboljšalo tik pred amnestijo v avgustu 1945, ko so nekaj kruha prejeli tudi tisti redki moški, ki so takrat še bili zaprti v Škofovih zavodih.[96]

Med šentviškimi taboriščniki je bila vseskozi prisotna neizmerna želja po hrani. Pri tem so si zaprti na zunanjih po-

90 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57, 64, 120, 129.

91 Prav tam, str. 86, 144.

92 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 53, 57, 86, 88, 92, 96, 112, 136, 149; Pleško, *Mimo smrti*, str. 54; Rozman, *Pričevanje*.

93 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121.

94 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 70, 92, 149.

95 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 80, 112.

96 Kregar, »Moji spomini«, str. 45; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 120, 145; Rozman, *Pričevanje*.

vršinah pogosto pomagali kar z lizanjem mane zavodskih lip ali s prežvekovanjem okoliške trave in detelje.[97] Po poročanju Stanislava Pleška so lakoto taboriščnikov izkoriščali tudi nekateri pazniki, ki so hrano prodajali, pri čemer so bili interniranci pogosto opeharjeni. Taboriščnik, ki je prvi ponudil zahtevano ceno, je namreč določeno hrano običajno res prejel, drugi, ki so plačali vnaprej, pa obljubljenega nikoli niso dobili.[98] Iskanje hrane se je za nekatere končalo tudi tragično. Franc Perme tako na primer poroča, da je bil sam priča dogodku, ko so bili nekateri ujetniki na kraju samem ustreljeni samo zato, ker so zaradi lakote kljub prepovedi prebirali smeti v južnem delu zavodskega dvorišča.[99] Ob tem so posamezni taboriščniki že tako borne obroke menjali za druge dobrine. Slednje je bilo po poročanju Božidarja Trefalta značilno zlasti za kadilce, ki so hrano pogosto izmenjali za cigarete ter posledično hujšali in slabeli še hitreje kot njihovi sotrpini. Najmanj eden izmed njih je od lakote tudi umrl.[100]

Glede prehrane so se v taborišču Šentvid pojavljale tudi redke izjeme. Stane Štrbenk tako na primer poroča, da so ga večkrat poslali čistit ambulanto, po opravljenem delu pa je dobil za jesti meso in kruh. Kot možen razlog za ta privilegij navaja dejstvo, da ga je najverjetneje poznal kdo od osebja taborišča.[101] Podobno izkušnjo je doživel tudi šentviški taboriščnik Zvonimir Grahek, ki poroča, da ga je s hlebcem kruha kmalu po njegovem prihodu v Škofove zavode oskrbel paznik, ki ga je poznal, saj sta bila sošolca v osnovni šoli.[102]

97 Pleško, *Mimo smrti*, str. 56; Štrbenk, *Pričevanje*.
98 Pleško, *Mimo smrti*, str. 63, 64.
99 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 105, 106.
100 Prav tam, str. 151.
101 Štrbenk, *Pričevanje*.
102 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 64.

Higienske razmere

Splošne higienske razmere v taborišču Šentvid so bile slabe. Najhuje je bilo v tistih delih notranjosti Škofovih zavodov, kjer so se morali ujetniki iztrebljati kar v prostorih, kjer so bili zaprti. Za omenjene dele taborišča so bile značilne neprijetne vonjave in umazanija.[103] Pri tem se je najslabše godilo taboriščnikom, ki so bili v neposredni bližini posod za izločke oziroma kibel, saj so bili prisiljeni prenašati najhujši smrad, poleg tega pa so morali vedno, ko se je kdo prišel iztrebit, tudi umikati.[104] Kaj dosti boljše niso bile niti razmere na notranjih straniščih, ki so bila v kleti tik ob stopnišču in so jih smeli obiskovati le redki taboriščniki. Na njih so se morali interniranci iztrebljati kar v kadi za kisanje zelja, ki jih je pripravilo osebje taborišča, saj so bili vsi pisoarji, pipe in straniščne školjke že pred tem nasilno iztrgani.[105] Boljše splošne higienske razmere so bile značilne za zunanje površine taborišča, saj so bili tam za zbiranje iztrebkov izkopani globoki jarki. Po poročanju Ignacija Novaka so v slednje med svojim iztrebljanjem padli nekateri najbolj oslabeli taboriščniki, po čemer jih sotrpini niso nikdar več videli.[106]

Alarmantne so bile tudi razmere na področju osebne higiene, saj umivanje internirancem ni bilo omogočeno, med drugim zaradi pomanjkanja vode, ki je niti za pitje ni bilo dovolj. Ob tem je situacijo še dodatno poslabšalo dejstvo, da taboriščniki večinoma niso imeli spodnjega perila, tisti, ki so ga imeli, pa ga niso menjali.[107] Po poročanju Antona Pirca umivanje posode in rok niti po obedu ni bilo mogoče. Posledično so si ujetniki po

103 Prav tam, str. 53, 57, 150.

104 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 150; Rozman, *Pričevanje*.

105 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88; Pirc, *Spomini*, str. 684.

106 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 92.

107 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 122; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57.

hranjenju roke najpogosteje obrisali kar v svoja oblačila, ki so bila tako vedno bolj umazana.[108] Eno redkih pozitivnih izjem v navezavi na osebne higienske razmere je predstavljalo obdobje pred obiskom mednarodne komisije Rdečega križa, ko so bili, da bi pri zunanjih gostih naredili boljši vtis, nekateri taborišč-niki umiti, hkrati pa oprane tudi njihove obleke.[109]

Ena glavnih posledic slabih higienskih razmer v taborišču Šentvid je bilo zagotovo širjenje uši, ki so internirance neusmiljeno grizle in pikale. O spopadanju z njimi poroča šentviški interniranec Marko Kremžar naslednje: »*Ko smo videli, kako se te* živalice *množijo, smo se navadno dvakrat na dan spravili na lov. Pregledati je bilo treba vsak kos obleke posebej. /.../ V stiskanju in pokanju teh malih živali smo postali kar spretni. Po nekaj tednih smo si morali drug drugemu pregledovati glave. To je bil zamuden posel, ker nismo imeli glavnikov.*«[110] Za reševanje problematike ušivosti je tudi osebje taborišča vsaj delno poskrbelo. Na dvorišču vzhodno od Škofovih zavodov je bil namreč sezidan prostor, v katerem so z oblek s paro odstranjevali uši, ob tem pa so nekatere taboriščnike tudi obrili in ostrigli.[111]

Bolezni

Zaradi borne prehrane, slabih higienskih razmer in pomanjkljive zdravstvene oskrbe so se med šentviškimi interniranci širile najrazličnejše bolezni. Velik problem je bila že podhranjenost, zaradi katere so bili ujetniki vedno bolj izčrpani,

108 Pirc, *Spomini*, str. 683.

109 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 34.

110 Kremžar, *Leto brez*, str. 102.

111 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 114; Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Pirc, *Spomini*, str. 697.

oslabeli, omotični in shirani ter so imeli težave s prebavo.[112] Pogosta sta bila zlasti trebušni tifus in griža, katere simptome so si nekateri taboriščniki lajšali kar z gosto usedlino ječmenove kave.[113] Kot posledica preveč enolične in premalo kuhane hrane se je številnim taboriščnikom nabiral tudi gnoj v ustih.[114] Osebe s tovrstnimi in z drugimi zdravstvenimi težavami so po poročanju Franca Šetarja pogosto pokrpali kar zaprti zdravniki, ki so posege izvajali v ambulanti, kamor so bili bolniki in poškodovanci privedeni pod strogo stražo.[115] Posledice dotedanje borne prehrane so se pokazale tudi tik pred amnestijo v avgustu 1945, ko so tistim redkim moškim, ki so takrat še bili zaprti v taborišču, po dolgem času ponudili kruh. Medtem ko so ga jedli, so jim namreč močno krvavele dlesni in čeljusti, saj niso bili več navajeni na konkretnejšo hrano.[116] Poleg vsega že naštetega veliko izstradanost šentviških internirancev potrjuje tudi primer taboriščnika Alojzija Ruparčiča, ki je po izpustitvi iz Škofovih zavodov doma kmalu umrl zaradi tega, ker mu je po zaužitju obilnejše hrane počil želodec.[117]

Ujetniki v taborišču Šentvid pa se niso soočali samo s hudo lakoto, ampak tudi z žejo. Eden izmed šentviških internirancev, Jože Novljan, tako na primer poroča, da je imel zaradi pomanjkanja vode kmalu po prihodu v taborišče popolnoma izsušena ter ranjena usta in žrelo. Pri tem mu je pomagala skupina

112 Dragar, *Dediščina*, str. 218; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57.

113 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 82, 88, 136.

114 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123.

115 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137.

116 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 124; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 66.

117 http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana).

ženska, ki ga je oskrbela s hipermanganom. Slednjega je nato grgral in stanje se mu je izboljšalo.[118]

Za zdravje internirancev v taborišču Šentvid je vsaj do določene mere skrbelo tudi tamkajšnje osebje. Zlasti nekatere mladoletne jetnike so namreč cepili proti trebušnemu tifusu.[119] Ne glede na vse je zaradi različnih bolezni veliko internirancev umrlo že v taborišču.[120]

Praznjenje taborišča

Taborišče Šentvid se je kmalu začelo prazniti, saj je bila velika večina njegovih internirancev brez sodnih postopkov že v maju in juniju 1945 odpeljana proti moriščem.[121] Tovrstni prevoz je večinoma potekal ponoči z vlaki ali s tovornjaki.[122] Znane lokacije, kjer so se izvajale likvidacije taboriščnikov iz Škofovih zavodov, so naslednje: kraške jame in brezna Kočevskega roga, Brezarjevo brezno pri Podutiku, Koščevo brezno nad Gornjim Igom in Grobišče za starimi žagami na Golem.[123] Daleč največ šentviških internirancev je bilo ubitih v Kočevskem rogu, kjer naj bi bilo v povojnih zunajsodnih pobojih po različnih ocenah in pričevanjih skupno likvidiranih 14.000–30.000 oseb.[124]

118 Novljan, *Pričevanje*.

119 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 82, 136; Pirc, *Spomini*, str. 703.

120 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86, 88, 136.

121 Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«, str. 158.

122 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 81; Poljanšek, Šentvid, str. 8; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213; Štrbenk, *Pričevanje*.

123 http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 166, 169, 173, 174.

124 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 79; Vinko Nikolić, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, Knjižnica hrvatske revije, Zagreb 1993, str. 176, 177.

Posameznikom je uspelo iz taborišča Šentvid tudi pobegniti ali pa so bili premeščeni v druge zapore in taborišča, kjer se je njihova agonija nadaljevala.[125] Kot primer navedimo šentviške taboriščnike, med katerimi so bile vojaške osebe in civilisti, ki so jih julija 1945 premestili v sodne zapore v Ljubljani.[126] Med slednjimi sta bili tudi sestri Jelka in Krista Mrak, ki sta tam ostali do avgusta 1945. Takrat so ju po amnestiji že praktično izpustili, a Mitja Ribičič je 23. avgusta 1945 vložil kazensko prijavo zoper njiju.[127] To je njuno agonijo, ki je vključevala prisilno delo ter ujetništvo v različnih zaporih in taboriščih, podaljšalo za več kot pet let, saj sta bili izpuščeni šele 2. januarja 1951.[128]

Edine številčnejše izpustitve, do katerih je prišlo po amnestiji v avgustu 1945, je v taborišču Šentvid dočakal le manjši delež internirancev, pri čemer je šlo predvsem za mladoletne vojaške osebe in civiliste.[129] Pred izpustitvijo so bili nekateri izmed omenjenih taboriščnikov fotografirani, posameznikom pa so ob tem odvzeli tudi prstne odtise ter jim dodelili zaporniško številko in izdali odpustnico.[130] Ob tem je bilo izpuščenim internirancem še pred odhodom strogo naročeno, da o doga-

125 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 74; http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 176, 177; Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 67; Kremžar, *Leto brez*, str. 109; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 101; Pleško, *Mimo smrti*, str. 67.

126 AS 1931, Seznami pripornikov; Kremžar, *Leto brez*, str. 102; Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, str. 31.

127 Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, str. 31.

128 Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 103–199.

129 Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«, str. 158, 159.

130 Kregar, »Moji spomini«, str. 45; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 51, 83, 89, 91, 92, 94, 104, 105, 114, 121, 138, 155; Pirc. *Spomini*, str. 703; Rozman, *Pričevanje*.

janju v taborišču Šentvid ne smejo nikomur pripovedovati.[131] Pot domov je bila za večino internirancev zelo naporna, saj so bili zaradi težkih razmer, s katerimi so se pred tem spopadali v taborišču, močno izčrpani, izmučeni in sestradani.[132] Vse izpuščene osebe niso prispele do svojih domačih krajev. Nekatere izmed njih so bile namreč že na poti likvidirane po odločitvi krajevnih oblasti ali pa so jih pričakale in umorile različne neformalne skupine tako imenovanih maščevalcev.[133]

Po izpraznitvi taborišča Šentvid je bila v Škofovih zavodih vse do leta 1991 vojašnica Jugoslovanske ljudske armade (JLA). V nadaljevanju pa so po razglasitvi samostojne Slovenije 25. junija 1991 in dokončnem odhodu JLA iz Slovenije 25. oktobra 1991 nastopile razmere, ki so omogočile, da je bila stavba nekdanjega taborišča skupaj s pripadajočimi zemljišči vrnjena prvotnemu lastniku, ljubljanski nadškofiji. Ta je v njej na novo ustanovila Zavod sv. Stanislava, namenjen vzgoji in izobraževanju.[134] JLA je Škofove zavode zapustila v propadajočem stanju, zaradi česar je v nadaljevanju sledila njihova večletna obnova.[135] Sčasoma so v okviru Zavoda sv. Stanislava začele delovati različne podenote: gimnazija, dijaški dom, Slovenski dom, glasbena šola, študentski dom, osnovna šola in vrtec.[136]

131 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 161.

132 Treven, *Grenki spomini*, str. 71, 78.

133 Ferenc, *Prikrito*, str. 16; http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobiti Pregled.aspx, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86, 94, 138, 155; Novljan. *Pričevanje*; Rozman. *Pričevanje*.

134 http://www.stanislav.si/zavod-sv-stanislava/, 4. 9. 2018.

135 Tone Homar, »Prevzem, obnova in poslovanje zavoda«, v: *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Zavod sv. Stanislava in Družina, Ljubljana 2015, str. 305–311.

136 http://www.stanislav.si/zavod-sv-stanislava/, 4. 9. 2018.

Operation of the Šentvid Camp

Summary

The article presents the results of an analysis carried out on the basis of testimonies, archival material and other sources. Its main purpose was to determine the characteristics of the operation of the Yugoslav communist camp for political prisoners and prisoners of war which was founded by Ozna (Department for the Protection of the People) in the institution Škofovi zavodi (Bishop's institutions) in Šentvid nad Ljubljano immediately after the Second World War in May 1945. This was the period when the Communist Party in Yugoslavia established its totalitarian power, which led to enhanced repression of actual and alleged opponents of the new social order. Acts of repression included sending enemies to various camps, including the one in Škofovi zavodi; this is where they imprisoned mostly the members of the Yugoslav anti-communist and collaborationist military units as well as civilians who were connected with them in any way or civilians who opposed communism. Although it only operated between May and August 1945, the Šentvid camp is considered to be one of the most notorious post-war communist camps in Yugoslavia since a vast majority of its internees was killed in various locations without any judicial processes.

The Šentvid camp was characterized by a severe intimidation regime. The latter was evident already after the arrival of internees to the camp, when many of them were subjected to violence and confiscation of personal belongings; some were also photographed. The prisoners were later distributed to various parts of the well-guarded camp; members of military units were mainly imprisoned in the basement, the main chapel, the festival hall and outside spaces, while the civilians and the rest

of the military personnel were imprisoned in classrooms and rooms. Women and children were mostly subjected to a milder camp regime than members of military units who represented the vast majority of all internees in Škofovi zavodi.

Internees in Šentvid faced difficult conditions in the camp. For example, they dealt with severe overcrowding, severe hunger, poor hygiene, frequent health problems and various forms of physical and psychological violence. Hearings were especially violent since the examiners often used powerful reflectors to blind internees, as well as beatings, stretching on racks and other forms of torture. Internees who would not confess to committing various acts, including fictitious ones, were the ones who were tortured the most severely. Due to these difficult conditions, many internees died already in the camp. Most of them were buried in the meadow situated between the wall of the cemetery next to the parish church in Šentvid and the part of the Gorenjska railway line that runs through the area.